

KAMU POLİTİKASI VE POLİTİKA ANALİZİ ÇALIŞMALARININ TEORİK ÇERÇEVESİ

Fatih DEMİR*

Özet: Kamu politikası ve politika analizi, Türkiye’de henüz nispeten genç bir alandır. Esasen zaten oldukça yakın olan siyaset bilimi ile kamu yönetimi disiplinleri arasındaki ortak zeminde kendine yer bulan kamu politikaları çalışmaları, politika analizi ile beraber ele alınmaktadır. Siyasa yapım süreci, gündem oluşturma, siyasa formülasyonu, siyasa tasarımı, siyasa uygulama ve siyasa değerlendirme gibi aşamalardan oluşmaktadır. Kamu politikalarının etkinliği tüm bu aşamalardan geçen siyasanın düzgün şekilde üretilmesine bağlıdır. Çalışmada kamu politikası ve politika analizi ile ilgili uluslararası literatürde mevcut olan teorik çerçeve ve tartışmalar ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kamu politikası, politika analizi, siyasa yapım süreci, siyasa uygulama

THEORETICAL FRAMEWORK OF PUBLIC POLICY AND POLICY ANALYSIS STUDIES

Abstract: Public policy and policy analysis is a relatively young field in Turkey. As a matter of fact, public policy studies have claimed a place on the common ground between political science and public administration, which are already close. Policy-making process consists of such phases as agenda-setting, policy formulation, policy design, policy implementation and policy evaluation. Effectiveness of a public policy depends on the proper production of the policy which goes through these phases. The study reveals the theoretical framework as well as debates about public policy and policy analysis in international literature.

Keywords: public policy, policy analysis, policy making process, policy implementation

GİRİŞ

Geleneksel siyaset bilimi öncelikli olarak hükümetin kurumsal yapısı ve felsefi yönden hükümetin gerekçelendirilmesi ile ilgilenir. Anayasal düzenlemeler, güçlerin ayrılığı, parlamento, devlet başkanı ve mahkemelerin yetkileri ve görevleri, hükümetler arası ilişkiler, yasama, yürütme ve yargının örgütlenmesi ve işleyişini ele alır. Pek çok siyaset bilimi ve kamu yönetimi çalışması, kamu politikalarının formülize edildiği kurumları tanımlamıştır. Ancak önemli kurumsal düzenlemeler arasındaki ilişkiler ve kamu politikasının içeriği büyük ölçüde değinilmemiş bir konudur. Siyaset biliminin “davranışsal” yönü, birey ve grup davranışının sosyolojik ve psikolojik yönleriyle, seçmen davranışı ve diğer siyasi faaliyetlerle, çıkar grupları ve siyasi partilerin işleyişiyle, ve yasama, yürütme ve yargı alanlarındaki çeşitli süreçler ve davranışlarla ilgilenmiştir, ve kamu politikasının belirlenmesinde kullanılan süreçleri tanımlamaya çalışmıştır; ne var ki, bir tarafta çeşitli süreçler ve davranışlar, diğer tarafta da kamu politikasının içeriği arasındaki bağlantıları doğrudan ele almamıştır (Dye, 1992:3). Kamu politikası ve politika analizi çalışmaları, hükümet faaliyetinin sebepleri ve sonuçlarını tanımlamaya çalışması ve sosyal, ekonomik ve siyasi güçlerin kamu politikalarının içeriğine yaptığı etkileri ele alması itibarıyla, siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanına yeni bir boyut katma iddiasındadır.

Siyasa müdahaleciliği biçimleri, toplumla ilgili liberal anlayışın zayıflamasıyla beraber ortaya çıkmaya başlamıştır. Devletin toplum hayatındaki rolünün artmasıyla beraber kamu politikalarının alanı da genişlemiştir. Sanayi devriminin olumsuz etkileri sonucunda sosyal sorunun ortaya çıkması, halkların sefaletini azaltmak ve yaşam koşullarını iyileştirmek için devletin sosyal yaşama müdahale etmesini gerektirmiştir.

Bu çalışma öncelikle politika analizi kavramının bir çerçevesini çizmeye çalışacaktır. Daha sonra kamu politikasının neden çalışılması gerektiğine değinilecektir. Kamu politikasının bilimsel bir çaba olması, problem çözmeye dönük

* Yrd.Doç.Dr., Celal Bayar Üniversitesi

olması ve siyasa tavsiyelerinde bulunabilmesi gibi özellikleri ele alınacaktır. Siyasa yapım sürecinin ele alındığı bölümde gündem oluşturmadan başlayarak siyasanın formülasyonu, tasarımı, uygulanması ve değerlendirilmesi ile ilgili görüşler tartışılacaktır.

1. Politika Analizi Nedir? Ne Değildir?

Politika analizi, politika yapım sürecinin daha iyi anlamak ve politika yapıcılar üzerinde etkili ekonomik ve sosyal problemler hakkında, güvenilir ve siyasalarla ilgili bilgi vermek amacıyla gerçekleştirilir. Politika analizi, politikada kimin ne aldığı ile ilgilenir. Daha da önemlisi, aldığı şeyi neden aldığı ve bunun nasıl bir fark yarattığı ile ilgilenir. Sadece hükümetlerin hangi politikaları izlediği ile değil, neden bu politikaları izledikleri ve bu politikaların sonuçlarının ne olduğu ile ilgili bir çalışmadır (Dye, 1992:xiii).

Siyasetle ilgilenen filozoflar, hükümetlerin izlediği politikalar, bu politikaları şekillendiren güçler, ve bu siyasaların toplum üzerindeki etkileri ile ilgilenmişlerdir. Ancak siyaset biliminin odaklandığı asıl nokta her zaman, siyasaların kendileri değil, hükümet kurumları ve yapıları ile siyasa yapımıyla ilişkili siyasi davranış ve süreçler olagelmıştır.

Kamu politikaları çok çeşitli alanlarla ve devamlı olarak ilgilenmektedir. Bu alanlar arasında savunma, enerji, çevre, dış işleri, eğitim, refah, emniyet, otoyollar, vergiler, iskan, sosyal güvenlik, sağlık, ekonomik fırsatlar, kentsel gelişim, enflasyon ve resesyon vs. sayılabilir. Bunların, bir mobil füze sistemine on milyonlarca dolar tahsis edilmesi gibi yaşamsal konulardan, koruma altındaki bir kuş türüne yaşama alanı bulunması gibi nispeten tali konulara kadar çok çeşitli örnekleri vardır. Bu alanlar, ülkede nelerin kamu hizmeti olarak görüldüğünden bağımsız değildir.

Dunn politika analizini “siyasa problemlerini çözmek için siyasi ortamlarda kullanılacak siyasalarla ilgili bilgilerin üretilmesi ve dönüştürülmesi için pek çok sorgu metodu ve argüman kullanan bir uygulamalı sosyal bilim disiplini” (Dunn, 1981:35) olarak tanımlamaktadır.

Politika analizi hem bir sanat hem de zanaat olarak görülebilir: sanattır çünkü toplumsal problemlerin tespit edilmesi ve tanımlanması, bu sorunların hafifletilmesi için kamu politikalarının hazırlanması, ve bu politikaların sonunda işlerin daha iyi mi yoksa daha kötü mü olacağını ortaya çıkarılması noktasında içebakış, yaratıcılık ve hayal gücünü gerektirir. Politika analizi, iktisat, siyaset bilimi, kamu yönetimi, sosyoloji, hukuk ve istatistik bilgisi gerektirmesi noktasında ise bir zanaattır; politika analizcilerinin birer İbn-i Haldun olmaları gerekmesede çok yönlü olmaları şarttır (Dye, 1992:17).

Siyasalar hakkında tavsiye verme, hükümetin kendisi kadar eskidir, ancak modern toplumun giderek daha karmaşık hale gelmesi karar vericilerin bilgiye olan ihtiyacını artırmıştır. Siyasa kararları günümüzde sofistike teknik bilgiler ile kompleks sosyal ve siyasi gerçeklikleri bir araya getirmektedir, ancak kamu politikasının tanımlanması sırasında çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Bazı akademisyenler siyasanın sadece hükümetlerin yapmayı ya da yapmamayı tercih ettiği şeyler olduğunu düşünürken bazıları ise kamu politikasının spesifik özelliklerine odaklanan tanımlara koymuşlardır. Örneğin Lowi ve Ginsburg (1996:607), kamu politikasını “bir ödül ya da ceza olabilecek bir yaptırımla desteklenen, resmi olarak açıklanan bir niyet ifadesi” olarak görmektedir. Bir eylem ya da eylemsizlik biçimi olarak kamu politikası “kanun, kural, yönetmelik, bildiri, düzenleme ya da talimat” biçiminde olabilir.

Politika analizi, belirli politikaların avukatlığının yapılması **değildir**. Birtakım politikaların sebep ve sonuçlarının açıklanması, hükümetin ne gibi politikalar izlemesi gerektiğini söylemek suretiyle hükümete reçete sunmakla aynı şey değildir. Hükümetlerin neyi neden yaptığının, ve yaptıklarının ne gibi sonuçları olabileceğinin öğrenilmesi, hükümetlerin ne yapması gerektiğini söylemek ya da faaliyetlerinde değişiklik meydana getirmekten farklıdır. Politika avukatlığı, söylem, ikna, örgütlenme ve siyasi aktivizm gibi beceriler gerektirir. Politika analizi ise akademisyenler ve öğrencileri kritik siyasa konularına sistematik sorgulama ile yaklaşmaya teşvik eder. Ancak belirli bir politikanın avukatlığını yapmak için politika analizi gerçekleştirilmenin bir ön koşul olduğu da doğrudur; dolayısıyla politika analizi ile politika avukatlığı arasında bir bağlantı vardır.

Ancak disiplinde sorunlar da yok değildir. Genellikle doğrudan siyasa sürecine doğrudan etkisi olan problem yönelimli, “kullanılabilir bilgi” olarak tanımlanan bilgileri sağlayamamasından dolayı eleştirilmiştir. 1970’lerin sonlarında ve 1980’lerin başlarındaki çalışmalarda ampirik siyasa araştırmasının öngörülenden çok daha az kullanıldığı görülmüştür. Siyasa bulgularının kullanımıyla ilgili araştırmalar bu gibi bilgilere sahip idarecilerin ancak üçte biri kadarının bu bilgileri kullandıkları somut olayları gösterebildiklerini ortaya koymuşlardır. Siyasa analizcileri, bu kadar az getirisi olan bir eğzersize neden bu kadar çok çaba gösterdiğini açıklamaları konusunda baskı altında kalmışlardır.

2. Politika Analizinin Sorunları

Dye, politika analizinin bir ülkenin sorunlarına çözüm bulabilme kabiliyetini zayıflatan bazı etkenler tespit etmiştir. Ona göre bu etkenler aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Dye, 1992:15-17):

2.1 Hükümetin gücünün sınırlı olması

Hükümetlerin politikalarının bir toplumun yaşadığı sorunların tamamını düzeltebilmesi mümkün müdür? Hükümetler pek çok güçlü çevresel faktörle sınırlanmaktadır; bunlar arasında toplumun refahı, teknoloji, aile yaşam biçimleri, sınıf yapısı, çocuk büyüme uygulamaları, dini inanışlar vs. sayılabilir. Hükümetlerin bu faktörleri düzenlemesi ve kontrol etmesi kolay değildir. Örneğin, fırsat eşitliğini tam olarak sağlamak için çocukların sosyal ortamlarından, bu arada ailelerinden, çok küçük yaşta koparılmalrı ve Platoncu bir yapı içinde devlet tarafından yetiştirilmeleri gerekir, çünkü fırsat eşitsizliğini yaratan faktörlerin büyük bölümü insanların içinde doğduğu sosyal çevreyle ilgilidir.

2.2 Problemin ne olduğu konusunda anlaşmazlık

Bazı durumlarda farklı ideolojik duruşlardan ötürü, problemin ne olduğu konusunda genel bir anlaşma yoktur; pek tabiidir ki böyle durumlarda siyasa analizinin çözüm üretmesi söz konusu olamaz.

2.3 Yorumlamada öznellik

Siyasa analizi oldukça öznel konularla ilgilenmektedir ve sonuçların yorumlanmasına dayanmalıdır. Profesyonel araştırmacılar sıklıkla aynı politikanın analizinin sonuçlarını birbirlerinden farklı yorumlarlar. Bu, sosyal bilimlerin değerlerden bağımsız olmasının doğrudan bir sonucudur. Araştırma için konu seçimi bile toplumda neyin önemli ve dikkate değer olduğuna ilişkin değerlerden etkilenmektedir.

2.4 İnsan içeren araştırmaların tasarlanmasındaki sınırlılıklar

Sosyal bilim araştırmasının tasarımında öteden beri mevcut olan zorluklar, insanlar üzerinde bazı kontrollü deneylerin yapılmasını imkânsız kılmaktadır. Gerçek dünya durumlarına etkileyen tüm faktörleri kontrol edemeyeceğimiz için, bazı siyasaların başarılı veya başarısız olma nedenlerini tam olarak tespit edebilmemiz mümkün olmamaktadır.¹ Araştırmalarla ilgili bir başka problem ise bunların genellikle program yöneticileri tarafından yaptırılmasıdır; bu yöneticiler programın etkinliğini ve olumlu sonuçlarının varlığını ispatlamak için bir araç olarak kullanırlar.

2.5 İnsan davranışının karmaşıklığı

Toplumsal sorunlar karmaşık bir yapıya sahiptir; bu yüzden sosyal bilimciler önerilen siyasaların etkileri hakkında doğru tahminler yapamayabilirler. Sosyal bilimciler, siyasa yapıcılara güvenilir tavsiyelerde bulunacak düzeyde birey ve grup davranışı bilgisine sahip olamayabilirler. Toplumun karşı karşıya olduğu sorunların büyük kısmı çok sayıda değişkenden ileri gelmektedir, bu yüzden bu sorunlar için basit bir açıklama ya da çözüm geliştirmek imkânsızdır. Sosyal bilimcilerin yapabileceği şey, mevcut ve geçmiş kamu siyasalarının etkilerini ölçmek ve bu bilgileri siyasa yapıcılara ulaştırmaktır.

3. Kamu politikası neden çalışmalıdır?

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında özgürlükle ilgili fikirlerin yaygınlaşmasıyla beraber, çok az kamu siyasasına ihtiyaç duyulduğu, çünkü toplumun kendini, bireylerin düşüncelerini özgürce ifade edebilmeleri temelinde düzenleme özelliğinin bulunduğu savunulmaktaydı. Burke, Hegel ve Marx gibi bu fikre karşı çıkan bazı düşünürler bunun böyle olamayacağını, soyut özgürlük düşüncesi varsayımı temelinde yeni bir tür kamusal müdahaleciliğin gerekeceğini savunmuşlardır. Yeni kentsel yapılaşma ve sanayiye dayalı yeni medeniyetin geniş çaplı etkileri, Avrupa ve Amerika'da nüfusun büyük bölümü için 19. yüzyılda hızla değişen yaşam ve çalışma koşulları, çeşitli endişelere neden olmuştur. Dolayısıyla, "sosyal problem" (ya da "emek problemi") olarak bilinen bu değişimler, meclisler, hükümet komisyonları, ve özel, reform düşüncesi taşıyan ve akademik toplulukların gündemlerinde kabul ettirmeye başlamıştır. Yeni bilgiler için araştırma çabaları, genellikle sanayileşmeyi savunan, ancak daha kapsamlı sosyal

¹ Örneğin, başarı düzeyinde bir etkisi olup olmayacağını görmek için, orta sınıftan beyaz çocukların birkaç yıl gettolarındaki okullarda eğitim aldırılmaları söz konusu olamaz. Sosyal bilimciler bunun yerine eğitimle ilgili yoksunlukların doğal olarak ortaya çıktıkları durumları tespit etmeli ve bu yoksunluğun nedenleri öğrenmek için gereken gözlemleri yapmalıdırlar (Dye, 1992:16).

reformlardan da yana tavır koyan, modernleştirici siyasi ve sosyal grupların talepleriyle ivme kazanmıştır. Bu gruplar aşamalı olarak “sosyal problem”i ele almaya dönük siyasi eylemin, temelde yer alan sosyal sorunların kapsamlı, sistemli ve ampirik biçimde analiz edilmesine dayanması gerektiğini kabul etmişlerdir. Daha derinde bazı sosyal sorunların yattığına dair farkındalık, sanayileşme sürecinde sosyal bilimlerin şekillendiren olgudur (Wagner, 2007:31).

Uluslararası literatürde, siyaset bilimcilerin özellikle (i) bilimsel anlayışı geliştirmek, (ii) problem çözmeyi kolaylaştırmak, ve (iii) siyasalar konusunda daha gerçekçi tavsiyelerde bulunabilmek için kamu politikası çalışmalarına daha fazla önem vermeleri gerektiği genel kabul görmektedir.

3.1 Bilimsel Anlayış

Kamu politikası çalışarak politika kararlarının sebep ve sonuçlarını öğrenmek ve toplumla ilgili bilgimizi artırmak mümkündür. Böyle bir bilimsel çaba kapsamında kamu politikası hem bağımlı değişken hem de bağımsız değişken olarak kullanılabilir. Bağımlı değişken olduğu durumlarda hangi sosyoekonomik güçlerin ve siyasi sistem özelliklerinin politikaların içeriğini şekillendirdiği sorgulanabilir. Bağımsız değişken olduğu durumlarda ise kamu politikalarının toplum ve siyasi sistem üzerinde ne gibi etkileri olduğu araştırılabilir. Her iki durumda da sosyoekonomik güçler, siyasi süreçler ve kamu politikası arasındaki bağlantının daha iyi anlaşılmasına hizmet edilmiş olacaktır.

3.2 Problem Çözme

Kamu politikası mesleki nedenlerle de çalışılabilir: kamu politikasının sebep ve sonuçlarının anlaşılması, pratikte karşılaşılan problemlere çözüm bulmak için sosyal bilimlerden elde edilen bilgilerin kullanılmasını sağlar. Toplumun karşı karşıya olduğu sorunların çözülmesi için gerçekler hakkında bilgi sahibi olmak şarttır. Ayrıca, eğer belli amaçlar söz konusu ise, bu amaçlara hangi politikaların en iyi hizmet edeceğinin bilinmesinde fayda vardır.

3.3 Siyasa Tavsiyeleri

Eğer sadece bilimsel ve mesleki mülahazalarla kamu politikası çalışılırsa, kamu politikası ve politika analizi alanının diğer siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanlarından bir farkı olmayacaktır; halbuki kamu politikası ve politika analizi çalışan siyaset bilimciler, spesifik kamu politikalarının geliştirilmesine hizmet etmenin siyaset bilimcinin görevi olduğuna inanırlar. Bu bir ahlaki sorumluluktur; eğer hangi politikaların belli amaçlara hizmet edeceğine, ya da belli politikaların hangi amaçlara hizmet edeceğine dair analiz yapılmışsa bu durumun karar vericilerle paylaşılması ve onlara tavsiye şeklinde sunulması gerekir. Bu olmadan sadece kurumlar, süreçler ve davranışlara odaklanılması kuru, ilgisiz ve amoral² olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Oysa politika analizi toplumun karşılaştığı gerçek sorunlara çözüm önermeli, toplumun siyasi farkındalığını artırmalı ve kamu politikalarının daha kaliteli hale gelmesine hizmet etmelidir (Dye, 1992:4-5). Pek çok durumda politika analizi sonunda belirli bir politikaya dönük tavsiyelerde bulunulmaz, ancak siyasa yapıcılar ve karar vericilerin, bilimsel çalışmanın sonuçlarından yola çıkarak birtakım çıkarımlarda bulunmaları arzu edilir.

4. Siyasa Yapım Süreci

4.1 Easton'un Kara Kutusu

Uzun yıllar çalışmalar Easton'un kara kutu modelinden etkilenmiştir. Bu modele göre siyasi-idari sistem, siyasi girdiler (vatandaşların talepleri ve destekleri) ve siyasi çıktılar (kanunlar, programlar vs.) arasında bir kara kutu vazifesi görmektedir. Siyasi sistem içindeki süreçler halen analiz edilmiş değildir (Heinelt, 2007:109). Dye, siyasi sistem adı verilen “kara kutu”da neyin olup bittiğinin anlaşılmasının önemli olduğunu belirtmektedir. Sistem yaklaşımı, siyasi sistemlerin toplam özellikleri ile ilgilenirken, karşılaştırmalı sistemler analizi ekonomik kaynaklar, sistemlerin özellikleri, ve kamu politikası arasındaki bağlantılara odaklanmaktadır. Ancak siyasa yapım sürecini anlamak için siyasi sistemlerin içinde ne olup bittiğini de öğrenmek gereklidir. Kamu politikasının siyasi sistem içinde nasıl üretildiğini, kurumlar ve süreçlerin, çevrede üretilen talepleri ne şekilde ele aldıklarını, taraflar, çıkar grupları, seçmenler, yöneticiler, milletvekilleri ve diğer siyasi aktörlerin siyasa yapım sürecinde nasıl davrandıklarının bilinmesinde fayda vardır (Dye, 1992:328).

² Amoral terimi, “olumlu ya da olumsuz anlamda herhangi bir ahlaki mülahazası olmayan” anlamına gelir; olumsuz çağrışımları olan “ahlaksız” veya “gayri ahlaki” ise İngilizcede “immoral” sözcüğüyle ifade edilmektedir.

4.2 Gündem Oluşturma

Schattschneider, “alternatiflerin tanımlanması, en üstün siyasi güçtür” demektedir (Schattschneider 1960:66). Karar Verme eyleminin neyle ilgili olacağına kim karar vermektedir? Bu sorunun cevabı, gündemi kimin belirlediğini verir. Toplumun sorunlarının tanımlanması, alternatif çözümlerin önerilmesi, siyasa yapım sürecinin en önemli aşamalarından biridir. Bu aşamaya “gündem oluşturma” adı verilmektedir; bir toplumda problem olarak tanımlanmayan, ve kendileri için alternatifler önerilmeyen durumlar, hiçbir zaman siyasa konuları haline gelemezler. Böyle konular hiçbir zaman karar vericilerin “gündemi”ne gelemezler. Neyin siyasa konusu olacağına karar verme yetkisi, siyasa yapım süreci için çok önemlidir. Neyin problem olacağına karar vermek, çözümlerle ilgili kararları vermekten bile önemlidir (Dye, 1992:335). Siyasa konularının birdenbire ve kendiliğinden ortaya çıktıklarını iddia etmek doğru bir yaklaşım değildir. Pek çok örnekte bir konunun yaratılması, dramatize edilmesi, ona dikkat çekilmesi, ve hükümete bu konuyla ilgili bir şeyler yapması için baskı yapılması, önemli siyasi taktiklerdir. Bu gündeme belirleme taktikleri etkili bireyler, örgütlü çıkar grupları, siyasa planlama örgütleri, siyasi adaylar ve makam sahipleri, ve kitle iletişim örgütleri tarafından kullanılmaktadır.

Gündem oluşturma, problemler ve alternatif çözümlerin kamuoyu veya seçkinler nezdinde önem kazanıp kaybettiği bir süreçtir. Hillgartner ve Bosk’a göre (1988) gündemi oluşturmak için gruplar arasında sert bir rekabet yaşanmaktadır çünkü hiçbir toplum veya siyasi kurumun herhangi bir zaman diliminde ortaya çıkan problemlere tüm olası alternatif çözümleri ele alabilecek kapasitesi yoktur. Dolayısıyla gruplar kendi sorunlarının gündemde daha fazla yer tutmasını sağlayacak bir krizin ortaya çıkmasını beklerler ve böyle bir durum için hazırlık yaparlar (Birkland, 2007:63). Bir sorun gündeme geldiği zaman bile, gruplar soruna dönük kendi tanımlamalarının ön planda kalmasını ve sorunlara dönük kendi yaklaşımlarının en fazla hesaba katılan çözüm olmasını sağlamak için mücadele ederler. Schattschneider’in belirttiğine göre bunu yapmalarının sebebi, bir problemi en başarılı şekilde tanımlayan grubun, o probleme yönelik çözümleri de tanımlayan grup olacağı gerçeğidir; böylece siyasa tartışmasında bu grup hakim konumunu koruyacaktır.

Aynı zamanda gruplar bazı konuları gündem dışında tutmak için de mücadele ederler; bu engelleme eylemi, dikkat çekme girişimleri kadar önemlidir. Toplumdaki bazı durumların siyasa konuları haline gelmesini önlemek önemli bir siyasi taktiktir. “Karar vermeme”³, etkili bireyler veya grupların, ya da siyasi sistemin kendisinin, toplumdaki hâkim değerler veya çıkarlara meydan okumaların ortaya çıkmalarını önlemek için işlemesi anlamına gelmektedir. Bachrach ve Baratz’a göre, karar vericinin değerleri ve çıkarlarına açık veya gizli bir meydan okumanın bastırılması veya bertaraf edilmesiyle sonuçlanan bir karardır. Karar vermeme, mevcut fayda ve ayrıcalık dağılımının değişmesine yönelik bir talebin henüz seslendirilmeden susturulması, ya da ilgili karar verme arenalarına ulaşmadan önce örtülmesi ya da ortadan kaldırılmasıdır; eğer tüm bu çabalara rağmen karar vericilere erişmişse, siyasa süreci içinde yok edilmesidir. Baskın seçkinler, kamuoyunun dikkati ve ilgisine mazhar olması durumunda bir konu hakkında bir şeyler yapılacağından ve çıkarlarının zarar göreceğinden korktukları için, açık veya gizli şekilde o konuyu bastırmaya çalışırlar (Bachrach ve Baratz, 1979:7).

4.3 Siyasa Formülasyonu

Geleneksel kamu politikası süreci modellerinde siyasa formülasyonu, siyasa üretiminin karar vermeden önceki aşamasıdır. Bir problemin ele alınması ve nihai siyasa kararının hazırlanmasında söz konusu olan olası çözümlerin sayısının azaltılması için bir dizi politika alternatifinin tespit edilmesi ve/veya oluşturulmasını içerir. Siyasa formülasyonu sırasında cevap aranan sorular genellikle şunlardır: “bu problemi ele almaya dönük plan nedir? Hedefler ve öncelikler nelerdir? Bu hedeflere ulaşmak için ne gibi opsiyonlar mevcuttur? Her bir opsiyonun faydası ve maliyeti nedir? Her bir alternatifle ilgili olarak ne gibi pozitif ve negatif dışsallıklar vardır? (Sidney, 2007:79) Bu yaklaşım, siyasa sürecine katılanların daha önceden bir problem tespit edip tanımladıklarını ve daha sonra siyasa gündemi aşamasına geçtiklerini varsaymaktadır. Dolayısıyla, bir dizi alternatifin formüle edilmesi, söz konusu probleme dönük çeşitli yaklaşımların tespit edilmesini ve daha sonra her bir yaklaşımı oluşturan spesifik siyasa gereçlerinin tasarlanmasını içermektedir. Her bir alternatif için yasama ve düzenleme çalışmalarının tasarlanması, her birinin kime ve nasıl etki edeceğinin hesaplanması, ve ne zaman etkilerini göstereceklerinin öngörülmesi, bu sürecin önemli unsurlarıdır.

³ Bu kavram İngilizce literatürde “non-decision making” olarak geçmektedir.

Siyasa formülasyonu, aktörlerin⁴ alternatifleri nasıl hazırladıklarını inceler, bu süreçte kullanılması için birtakım gereçleri ortaya koyar, ve bazı politika alternatiflerinin neden gündeme geldiklerini ya da gündemden düştüklerini açıklar. Bu bağlamda gündem oluşturulması, problemlerin tanımlanması, uygulama, siyasa koalisyonlarının kurulması gibi başka faaliyetlerle ilişkilidir. Ancak siyasa formülasyonunun özgün tarafı kamu politikalarının mikro-düzeyine odaklanmasıdır. Neden bazı siyasa gereçlerinin ve eğilimlerinin kullanıldığı, bu gereçleri kullanılırken problemler ve ilgili taraflar hakkında göz önünde bulundurulmuş varsayımlar ve bunların kaynakları da sürece dâhil edilir. Siyasa formülasyonu, ampirik ve normatif bir araya getirir: bir taraftan eğilimleri düzenleyip ilişkileri açıklarken diğer taraftan da süreçler ve gereçlerin değerlendirilmesi noktasında normatif kriterler önerir ve bunların demokratik bir toplum üzerindeki etkilerini göz önünde bulundurur. (Sidney, 2007:80).

Siyasa formülasyonu sürecinin bir özelliği de, gündem oluşturmadan farklı olarak, halkın gözünün önünde cereyan etmemesidir. Siyasa formülasyonu, hükümet bürokrasileri içinde, çıkar gruplarının ofislerinde, meclis komite odalarında, özel komisyonların toplantılarında, think tank kuruluşlarının mekanlarında gerçekleşmektedir, ve detaylar genellikle ilgili kurumların çalışanları tarafından oluşturulmaktadır (Dye, 2002:40-41). Diğer bir deyişle, siyasa formülasyonunun uzmanların işi olduğu söylenebilir; bunlar Kingdon'un "gizli katılımcılar"⁵ ya da Fischer'in "teknokrat veya bilgi seçkinleri"⁶ kişilerdir (Sidney, 2007:79).

4.4 Siyasa Tasarımı

Bürokrasinin 1970'lerdeki siyasa başarısızlıklarından sorumlu tutulmasının ardından, literatürde siyasa tasarımı ile ilgili çalışmalar görülmeye başlanmıştır. Siyasa tasarımı teorisi, siyasaların neden başarılı ya da başarısız olduklarını anlamak için sebep-sonuç zincirinin en başına kadar gidilmesi gerektiğini ileri sürerler, çünkü ilk baştaki siyasa formülasyonu süreçleri ve siyasa tasarımları, uygulamaların sonuçları üzerinde belirleyici etkiye sahiptir. Esasında, insan bilişi ve ilgisinin sınırlı olması, ayrıca sosyal dünya hakkındaki bilgilerimizin de kısıtlı olması, kaçınılmaz olarak siyasa yapıcılarının problemin bazı yönlerine odaklanıp bazılarını göz ardı etmelerine ve olası çözümlerin sadece bazıları arasında karşılaştırma yapmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla siyasa formülasyonu hakkındaki araştırmalar, karar vericilerin eylemde buldukları bağlamı anlamaya ve ilgi konusunda meydana gelen seçiciliği tespit etmeye çalışırlar.

Siyasa tasarımı çalışmaları, siyasa alternatiflerinin tasarlanması sürecinin iyileştirilmesini amaçlamaktadır. Siyasa alternatiflerinin araştırılması ve üretilmesi süreçlerinin iyileştirilmesi halinde daha etkin ve başarılı siyasaların ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Bu şekilde siyasa formülasyonunda rastlantısal unsurların en aza indirilmesi de hedeflenmektedir. Alexander'a göre (1982:289) "siyasa alternatiflerinin sistematik biçimde tasarlanması ile ilgili bilinçli bir çaba, kararlar ve onların sonuçları üzerinde şüphesiz bir iyileşme sağlayacaktır." Linder ve Peters de (1985) siyasa tasarımıdaki rastlantısal unsurların azaltılması için alternatif çözümler üretilip karşılaştırılması için bir çerçeve sunmaktadır. Siyasaların yapılabirliği hakkındaki düşünceler, baskın yargısal yorumlar, siyasadan etkilenecek kitle hakkındaki düşünceler gibi pek çok faktör siyasa alternatiflerinin oluşturulmasına etki etmektedir.

Bir siyasanın neden belirli bir şekilde tasarlandığını anlamak ve açıklamak için, o siyasanın seçilmesine yol açan sürecin incelenmesi gerekir. Bu bağlamda siyasa yapımı, spesifik bir bağlamda meydana gelen, özgün kurumlar ve fikirlerin bir sonucu olan bir eylem olarak görülebilir. Siyasa yapım sürecine dahil olan tüm kurumların, aktörlerin tercihlerini ve stratejilerini etkileyen kendi kuralları, normları ve prosedürleri vardır. Buna ek olarak siyasa yapımı belli bir zamanda gerçekleşir, ve o dönemin hâkim siyasi düşüncelerinden etkilenmesi kaçınılmazdır. Bunlar aktörlerin spesifik siyasa kararları aldıkları zamanki algıları ve tercihlerini etkilerler, dolayısıyla aktörlerin bazı çözümleri savunup bazılarına karşı çıkmasına neden olurlar (Sidney, 2007:84).

⁴ Dye'a göre bürokrasi bu aktörlerden biridir. Diğerleri arasında çıkar grupları, komisyonlar, meclis üyeleri ve think-tank kuruluşları sayılmaktadır. Bkz. Dye, 1992:340-343.

⁵ Kingdon, politika akımlarını açıkladığı çalışmasında (1995) genel olarak görünür katılımcıların, gizli katılımcılara göre gündemin belirlenmesinde daha etkin olduğunu ileri sürer; ancak devlet düzeyinde politikalara söz konusu olduğunda, teknik bilgilere sahip uzman kişiler olan gizli katılımcıların daha etkin olduklarını savunur (Kingdon, 1995).

⁶ Fischer (2000), teknokratlar ve bilgiyi elinde tutan seçkinlerin demokrasiyi riske attıklarını ileri sürer. Ayrıca bkz. Fischer, F. (1990).

Pek çok akademisyen dikkatini kamu siyasası yapımının bu son aşamasına yoğunlaştırmakta ve siyasası yapımının çıkar grupları ve hükümet yetkilileri arasında cereyan eden bir pazarlık, rekabet, ikna ve karşılıklı taviz verme süreci olduğunu ileri sürmektedir. Bunların siyasası yapım sürecinin en son “yasama” aşamasında önemli faktörler olduğuna şüphe yoktur; ancak siyasası yapımı bunlardan daha önce, yukarıda görüldüğü gibi gündem oluşturma aşamasında başlamaktadır. Resmi yasama aşamasında artık siyasası uygulamanın detayları belirlenmektedir. Peki siyasası uygulamaya giden süreçte siyasası yapımını belirleyen aktörler kimlerdir? Siyasası yönelimleri ve hedefleri hangi aşamada, kimler tarafından geliştirilmektedir? Bu süreçte bürokrasinin rolü nedir? Seçmenlerin talepleri siyasası yapım sürecine nasıl ve hangi gereçlerle dahil edilmektedir?

4.5 Siyasası Uygulama

Goggin vd. (1990) üç jenerasyon uygulama araştırması tespit etmiştir. Uygulama araştırmaları 1970’lerde ABD’de, geniş çaplı reform programlarının etkinliği hakkındaki giderek artan endişelere karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır. 1960’ların sonlarına kadar, siyasası mandates açık ve seçik olduğu kabul edilmiş, ve idarecilerin politikaları karar vericilerin isteklerine uygun olarak uyguladıkları düşünülmüştür (Hill ve Hupe 2002:42). “Siyasasının eyleme dönüştürülmesi” süreci, siyasaları kendilerinden beklenenleri gerçekleştiremedikçe, daha fazla dikkat çekmiştir. İlk uygulama çalışmaları jenerasyonu 1970’lerin büyük bölümünde hakim olmuş ve kötümser bir tonla karakterize edilmiştir. Bu kötümserlik, uygulama hatalarının örneklerini ortaya koyan pek çok olay çalışmasının sonucu olarak daha da artmıştır. Derthick (1972), Pressman ve Wildavsky (1973) ve Bardach’ın (1977) çalışmaları bu alanda en çok bilinenlerdir. Pressman ve Wildavsky’nin (1973) çalışması, literatürde pek çok başka çalışmaya esin kaynağı olduğu için, uygulama araştırmalarının gelişmesinde çok önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ancak ondan önce de bazı uygulama araştırmaları yapılmıştı; Hargrove (1975) siyasası süreciyle ilgili yapılan çalışmalarda eksik bir halka keşfettiğinden bahsetmiştir. Hill ve Hope (2002, 18-28) uygulama araştırmalarının 1970’lerden önce farklı başlıklar altında yürütüldüğünü belirtmiştir. Bununla beraber, ilk jenerasyon uygulama araştırmacılarının en önemli başarısı, bu konu hakkında daha geniş akademik çevrelerde ve kamuoyunda bir farkındalık yaratmış olmalarıdır.

Uygulama araştırmaları kamu yönetimi, örgütsel teori, ve siyaset bilimi çalışmalarının kesişim noktasındadır (Schofield ve Sausman, 2004:235). Siyasası uygulama konusunda literatürde başlıca üç görüş ön plana çıkmıştır. Pülzl ve Treib (2007) bunları yukarıdan aşağıya yaklaşım, aşağıdan yukarıya yaklaşım ve bu ikisini birleştirmeye çalışan melez yaklaşım olarak üçe ayırmaktadır.

4.5.1 Yukarıdan aşağıya yaklaşım

Uygulama sonuçlarının ilk başta ortaya konan siyasası kararlarının hedeflerine uygun olup olmadıklarına dair bir değerlendirmedir. Yukarıdan aşağıya yaklaşımı savunanlar siyasası uygulamanın merkezi hükümetin verdiği bir kararla başladığı görüşündedirler. Parsons (1995:463) bu çalışmaların sistem analizinden esinlenen siyasası sürecin “karakutu modeli”ne dayandıklarını ifade eder. Ona göre bu çalışmalar siyasaları ile gözlemlenen çıktılar arasında doğrudan bir sebep-sonuç ilişkisi olduğunu varsayarlar ve uygulayıcıların siyasası dağıtım üzerindeki etkisini görmezden gelirler. Yukarıdan aşağıya yaklaşımı savunanlar, özünde siyasayı girdi, uygulamayı ise çıktı faktörü olarak değerlendiren bir kural koyucu yaklaşımı benimsemişlerdir. Merkezi siyasası yapıcılarının kararlarına yaptıkları vurgudan dolayı, deLeon (2001:2) yukarıdan aşağıya yaklaşımını “yönetici seçkinler olgusu” olarak tanımlamaktadır. Pressman ve Wildavsky, Van Meter, Van Horn, Bardach, Sabatier ve Mazmanian, bu yaklaşımı savunan sosyal bilimciler arasındadır (Pülzl ve Treib, 2007).

Pressman ve Wildavsky kabul edilen siyasası hedefleri ve onların uygulamaları arasındaki doğrusal ilişkinin altını çizmiştir. Dolayısıyla uygulama siyasalarının mümkün olduğunca doğru şekilde yürütülmesini sağlayacak yeterli bürokratik prosedürlerin oluşturulması anlamına gelmiştir. Bu amaca yönelik olarak, uygulayıcı kurumların ellerinde yeterli kaynakları olmalıdır ve uygulayıcıların eylemlerini denetlemek için de sorumlulukları açıkça belirtilmeli ve hiyerarşik kontrol sağlanmalıdır.

Mazmanian ve Sabatier etkili uygulama için altı kriter belirlemişlerdir:

- siyasası amaçları açık ve tutarlı olmalıdır,
- program geçerli bir sebep-sonuç teorisine dayanmalıdır,
- uygulama süreci yeterince yapılandırılmış olmalıdır,
- uygulamadan sorumlu yetkililer programın hedeflerini benimsemelidir,

- çıkar grupları ve yürütme ve yasama organları destek vermemelidir, ve
- sosyoekonomik koşullarda herhangi bir zarar verici değişiklik olmamalıdır (Mazmanian ve Sabatier, 1983.20).

Bu görüşe göre, uygulama apolitik, idari bir süreçtir. Güç nihai olarak merkezi karar vericilerin elindedir; bu kişiler açık siyasa hedeflerini tanımlarlar ve bu hedefleri uygulamaya koyma sürecine hiyerarşik olarak rehberlik edecek konumdadırlar.

4.5.2 Aşağıdan yukarıya yaklaşım

1970'lerin sonları ve 1980'lerin başlarında yürütülen pek çok çalışma siyasi çıktıların ilk baştaki siyasa hedefleriyle yeterince ilgili olmadığını ve dolayısıyla varsaydıkları sebep-sonuç bağlantısının sorgulanabilir olduğunu göstermişlerdir. Bu yöndeki çalışmalar normalde gerçek siyasa dağıtımına müdahil olan aktörleri ve onların oluşturdukları ağları tespit ederek, analize aşağıdan başlarlar. Siyasaların merkezi düzeyde tanımlandığı ve uygulayıcıların bu hedeflere mümkün olduğunca bağlı kalmak zorunda oldukları görüşünü reddederler. Bunun yerine, siyasa dağıtım sürecinde inisiyatif kullanabilme, faydalı bir faktör olarak görülür, çünkü yerel bürokratlar problemlere merkezi karar vericilerden daha yakın konumdadır. Hjern'e göre, araştırmacıların siyasa dağıtımının çok aktörlü ve örgütler arası karakterini kabul etmeleri çok önemlidir. Dolayısıyla, uygulama analizinin uygulamada işbirliği içindeki tüm ilgili kurumlardan aktörler ve onların oluşturdukları ağların tespit edilmesiyle başlaması gerektiği, daha sonra sorunları nasıl çözdüklerinin incelenmesi gereklidir (Hjern, 1982). Sabatier'e göre (1986), bu yaklaşım, siyasa yürütmenin gerçekleştiği ortam olan "uygulama yapıları"nın betimlenmesi için çok faydalı bir gereç sunmaktadır (Hjern ve Porter, 1981). Ancak Sabatier aynı zamanda yasal ve ekonomik faktörler ile bireysel davranış arasında bir sebep-sonuç hipotezinin olmamasını da eleştirmektedir.

Aşağıdan yukarıya yaklaşımı savunan bilim adamları, hiyerarşik rehberlik düşüncesini reddederler. Onlara göre kanun ve düzenlemelerin açık siyasa hedefleriyle formülize edilmeleri ve yukarıdan aşağıya giden bir süreçle uygulama sürecinin uygulanması mümkün değildir; bu model, uygulamada her zaman önemli ölçüde inisiyatif kullanımı olduğunu savunur.

4.5.3 Melez yaklaşım

Yukarıdan aşağıya yaklaşımı savunanlar normalde siyasi sistemin "üst" noktasında varılan bir siyasa kararıyla başlar ve uygulayıcılara doğru aşağıya inerler. Buna karşın, aşağıdan yukarıya yaklaşımı savunanlar, analizlerine siyasi-idari sistemin en altındaki somut siyasa dağıtımıyla ilgili aktörleri tespit etmekle başlarlar. Her iki grubun da kendi konularını abarttıkları ve dolayısıyla aslında oldukça kompleks bir yapıya sahip olan uygulama sürecini basit gösterdikleri doğrudur (Parsons 1995:471). Sabatier'in (1986) belirttiği gibi, yukarıdan aşağıya yaklaşımın merkezi siyasa yapılarının kesin siyasa hedefleri ortaya koyma ve uygulama sürecini titizlikle yönetme kabiliyetlerini abartmışlardır. Bu perspektifi eleştiren aşağıdan yukarıcılar, bu defa yerel bürokratların ellerindeki inisiyatifi abartmışlar ve "aşağı"nın "yukarı" karşısındaki özerkliğine gereğinden fazla vurgu yapmışlardır.

Elmore (1985), Sabatier (1986) ve Goggin vd.nin (1990) sunduğu yeni modeller her iki tarafın çeşitli unsurlarını bir araya getirerek her iki yaklaşımın kavramsal zayıflıklarını bertaraf etmeye çalışmışlardır. Yukarıdan aşağıya yaklaşımın siyasaların etkin şekilde icra edilmesi ile ilgili endişelerini başlangıç noktası olarak alan bu akademisyenler, aşağıdan yukarıya perspektifin ve diğer teorilerin pek çok unsurunu kendi modellerine dahil etmişlerdir.

Yukarıdan aşağıya yaklaşımın önemli bir temsilcisi olan Wildavsky, Majone ile beraber (Majone ve Wildavsky, 1978), siyasa uygulama sürecini açıklamak için yeni bir çerçeve geliştirmiştir. Onların temel argümanı, uygulamanın evrimsel bir süreç olduğu ve bu süreç içinde programların sürekli olarak yeniden şekillenip tanımlandığıdır. Bu kavramsallaştırma merkezi siyasa yapılarının tanımladığı siyasa girdileriyle başlatılmaktadır. Aynı zamanda girdilerin yürütme sırasında kaçınılmaz olarak değişeceğini de kabul etmektedir. Bu yaklaşımın merkezinde artırimsal⁷ öğrenme süreçlerinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

⁷ İngilizce literatürde "incremental" olarak ifade edilen bu terim, politika oluşturmada ufak adımlarla ilerlemeyi ifade eder.

Goggin vd. (1990), iki yaklaşım arasındaki uçurumu kapatmaya çalışmışlardır. Aynı yukarıdan aşağıya yaklaşımı savunanlar gibi, merkezi düzeyde tanımlanan siyasa kararlarının daha alt seviyedeki aktörler tarafından uygulandığı biçimindeki görüş açısını kabul etmişlerdir. Ancak uygulama süreciyle ilgili kavramsallaştırmaları, uygulayıcıların da önemli siyasi aktörler olduklarını kabul eder; ayrıca uygulayıcılar ile merkezi otoriteler arasındaki komplike müzakere süreçlerine de önem verir.

Scharpf (1978) da iki yaklaşımı uzlaştırmaya çalışan araştırmacılar arasındadır. Bir tarafta merkezi hükümetlerin siyasi yönlendirmesinin ağırlıklı olduğu düşüncesi ile, diğer tarafta siyasa hedeflerinin uygulamaya konmasının birbirinden çok farklı çıkarları ve stratejileri olan çok sayıda aktörün etkileşimine dayandığı görüşünü birleştirmeyi denemiştir. Uygulama çalışmalarına “siyasa ağları” kavramını getiren Scharpf, ayrı fakat karşılıklı olarak birbirine bağımlı aktörler arasında işbirliği ve eşgüdümüne daha fazla ağırlık verilmesini önermiştir. Scharpf’ın siyasa ağları kavramına daha sonra siyasa değişimi çalışmalarında önemli bir yaklaşım olarak başvurulmuştur.

Lowi’nin 1972 tarihli makalesine⁸ dayanarak geliştirilen başka bir argümana göre, uygulanacak siyasanın türüne önem verilmesi gerekmektedir. Bu düşünceyi savunan Ripley ve Franklin (1982), dağıtıcı, düzenleyici, ve yeniden dağıtıcı siyasaların birbirinden farklı özelliklere sahip olduklarını belirtirler. Her bir siyasa türü farklı paydaş gruplarını içerir; ayrıca uygulama aşamasında birbirinden farklı çatışmalar meydana gelir (Heinelt, 2007). Windhoff-Héritier de aynı görüşü savunur ve dağıtıcı ve yeniden dağıtıcı siyasaları birbirinden ayırır. Bir düzenleyici siyasa dağıtıcı veya yeniden dağıtıcı özellikler taşıyabilir; düzenleyici program, açıkça teşhis edilebilir kazanan ve kaybeden tarafların mevcut olmasına bağlı olarak iki kategoriden birine girebilir. Windhoff-Héritier dağıtıcı politikaların her türlü uygulama yapısı içinde tatbik edilebileceğini, ancak yeniden dağıtıcı siyasaların etkin şekilde yürütülmesi için hiyerarşik bir uygulama yapısına ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir (Windhoff-Héritier 1980:90’dan aktaran Pülzl ve Treib, 2007:103). Başka bir Alman araştırmacı olan Mayntz da siyasa türleri arasında ayırım yapmaktadır. Ona göre zorunluluklar ve kısıtlamalar, olumlu ve olumsuz teşvikler, usulle ilgili düzenlemeler ve hizmetlerin kamusal sunumu gibi farklı siyasa türleri vardır ve bu siyasa gereçleriyle ilintili birbirinden farklı uygulama sorunları mevcuttur (Pülzl ve Treib, 2007:96).

Yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya görüşleri savunan akademisyenler arasında uzun yıllar süren tartışmalardan sonra, her iki taraf da merkezi rehberlik ve yerel özerklik arasında bir süreç olduğu konusunda uzlaşmışlardır. Merkezi olarak tanımlanan siyasa amaçları ve hiyerarşik kontrol çabaları ne kadar hesaba katılıyorsa, sokak düzeyindeki bürokratların⁹ tercihleri ve uygulama ağları içinde cereyan eden müzakereler de aynı düzeyde hesaba katılmalıdır (Pülzl ve Treib, 2007:100).

Siyasa uygulama çalışmalarının kamu yönetimi alanına yaptığı önemli bir katkı da şudur: uygulama araştırmaları modern bürokrasilerin karakteri hakkında kamu yönetimi ve örgütsel teoride devam eden tartışmalara önemli katkı yapmıştır. Aşağıdan yukarıya yaklaşımı savunanların sürekli ileri sürdükleri gibi, idari aktörler sıklıkla siyasetçiler tarafından sıkı şekilde kontrol edilmemektedir ve siyasaların gerçekte nasıl yürütüldüğü ile ilgili önemli düzeyde özerkliğe sahiptirler. Bu durum, modern kamu yönetimlerinin Weberci hiyerarşik ve teknokratik bürokrasi modeline benzediği ve siyasi liderlerin otoritesine tamamen tabi olduğu şeklindeki görüşe ciddi bir darbe indirmiştir. Günümüzde, kamu yönetimlerinin çok daha kompleks örgütsel yapılarının olduğu ve Weberci modelin varsaydığından çok daha az hiyerarşik şekilde düzenlendiği görüşü ön plana çıkmıştır. Ayrıca, uygulama analizleri, idari aktörlerin kendi siyasi hedeflerinin olduğunu ve sahip oldukları inisiyatif çoğunlukla kendi üstlerindeki siyasi makamları işgal edenlerin tanımladıkları hedefler yerine kendi hedeflerini gerçekleştirmek için kullandıklarını göstermektedir. Bu anlamda Palumbo ve Calista (1990:14) uygulama araştırmalarının, siyaset-idare ikilemini sona erdirdiğini ileri sürmüşlerdir. Uygulama araştırmacılarının, kurumsal özellikler ve modern kamu yönetimlerinin siyasetteki rolü ile ilgili daha gerçekçi bir kavramlaştırmanın önünü açtıkları söylenebilir (Pülzl ve Treib, 2007:101).

⁸ T.J.Lowi (1972), siyasa-politika arasında net bir ayırım yapmakta ve siyasaların politikaları belirlediğini savunmaktadır. Olay çalışmalarını kategorize etmek için bir çerçeve geliştirmeye çalışan Lowi, bir taraftan da siyasa yapısının neye dayandığını ortaya koymaya çalışmıştır. Siyasaların içeriği ve ele almaya çalıştıkları sorunların türüne odaklanan Lowi üzerine ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Heinelt, 2007.

⁹ Sokak düzeyindeki bürokratlar kavramı, öğretmenler, memurlar, emniyet görevlileri gibi, günlük hayatta her zaman halkın içinde olan kamu görevlilerini içermektedir.

4.6 Siyasa Değerlendirme

Kamu siyasalarında değerlendirme, en geniş anlamıyla, analitik ve usule yönelik bir gereç olarak tanımlanabilir. Bu gereç iki amaca yönelik olarak kullanılmaktadır. Birincisi, analitik bir araç olarak değerlendirme araştırması, bir siyasanın hem süreç hem de sonuç olarak değerlendirilmesine ilişkin tüm bilgilerin elde edilmesi için bir siyasa programının araştırılmasını içerir. İkincisi, siyasa çevriminin bir aşaması olarak değerlendirme, bu bilgilerin siyasa yapım sürecine geri bildirimde bulunulmasını ifade eder (Wollmann, 2007:393).

Farklı siyasa değerlendiricileri ve farklı siyasi gruplar, kamu siyasalarını farklı şekillerde değerlendirecektir. Bir muhafazakâr, serbest rekabet ve özel mülkiyetin korunmasının ekonomik siyasaların merkezinde olması gerektiğini savunacaktır; buna karşın bir sosyalist ise toplumu ürettiklerinin adil şekilde dağıtılmasını öncelikli değer olarak kabul edecektir. Pek çok şeyde olduğu gibi siyasa değerlendirme sürecinde de normatif perspektifler, hem siyasanın hedeflerinin değerlendirilmesi hem de siyasanın istenen hedeflere ne kadar ulaştığının analiz edilmesi noktasında devreye girmektedir. Ancak normatif değerlendirmeler yeterli değildir; siyasanın etkisi ve sonuçları hakkında bir karara varmadan önce ampirik boyut da hesaba katılmalıdır. Belirli bir siyasanın içeriği, çıktıları ve etkilerinin ampirik analizini içermeyen bir siyasa değerlendirmesi eksiktir (Cochran vd., 1993:6).

Siyasa değerlendirme, siyasanın farklı aşamalarında gerçekleşebilir. Örneğin **ex-ante (uygulama öncesi) değerlendirme**, karar vermeden önce gelir, ve planlanan veya tanımlanan siyasalar ve eylemlerin etkileri ve sonuçlarını öngörmeyi ve önceden değerlendirmeyi amaçlar; böylece gelecek veya devam eden siyasa yapım sürecine bilgileri geribildirimde bulunabilir. Eğer alternatif siyasalar ve eylemler ile ilgili olursa, *ex-ante* değerlendirme alternatif siyasa tercihleri arasında analitik olarak daha saydam, daha öngörülebilir ve siyasi olarak daha tartışılabilir olanın seçilmesi için bir gereçtir.

Devam eden değerlendirme, siyasa programlarının ara dönem etkileri ve sonuçlarının tespit edilmesiyle ilgilenir ve siyasa çevrimi sürecinde uygulama ve gerçekleştirilmenin devam edip etmediğini ölçer. Devam eden değerlendirmenin esas işlevi, ilgili bilgilerin, bu bilgilerin uygulama sürecinde ayarlama, düzeltme ve yeniden yönlendirme faaliyetlerinin gerçekleştirilebileceği, uygun yerlerde sisteme girmesini sağlamaktır. Bu şekildeki değerlendirmenin bir boyutu da *müdahaleci* olmasıdır: bu anlamda siyasa analizcilerinden, önceden belirlenen hedeflere ulaşılmasına engel olan eksiklikleri ve kusurları düzeltmek için sürece aktif olarak müdahale etmeleri beklenir (Wollmann, 2007:393).

Son olarak **uygulama sonrası değerlendirme**, bir hükümetin uygulamaya koyduğu siyasanın sonuçlarının, başta ortaya konan hedeflerle ne düzeyde örtüşüğünün belirlenmesini içerir. Siyasanın işe yarayıp yaramadığı, toplum üzerinde faydalı bir takım etkiler meydana getirip getirmediği, programın maliyeti ile yarattığı fayda arasındaki ilişkinin ne olduğu, bu program yerine daha az maliyetli ve daha etkili bir alternatif program uygulamanın mümkün olup olmadığı gibi sorulara cevap bulma çabasıdır. Bir siyasanın etkili olduğunun değerlendirilebilmesi için, ölçülebilir sonuçlar ortaya koyması gerekir.

Bir siyasa değerlendirilirken **istenen** ve **istenmeyen sonuçları** arasında ayırım yapmak gereklidir. İstenen sonuçlar, siyasanın açıklanan hedefleridir. Siyasa değerlendirmesi sürecinde, bu hedeflere ne düzeyde ulaşıldığı sorgulanır.¹⁰

Siyasa değerlendirme çalışmaları ayrıca **doğrudan siyasa etkileri** ile **dolaylı etkiler** arasında da ayırım yapmalıdır. Bir siyasanın, hedef kitle üzerindeki istenen ve istenmeyen sonuçları, o siyasanın doğrudan etkisidir. Kamu siyasasının üçüncü kişiler üzerinde dolaylı etkileri de vardır. Örneğin otoyolların genişletilmesini içeren bir siyasanın hedef kitlesi taşımacılık sektörü ve otomobil sürücüleridir. Ancak otoyolların geliştirilmesi durumunda demiryolu sektörü bundan olumsuz etkilenecektir; bu ise bir dolaylı etkidir.

Doğrudan ve dolaylı maliyetler de siyasa değerlendirmenin unsurlarıdır. Bir siyasanın doğrudan maliyeti, zaman, enerji, güç ve para cinsinden siyasa alanının kendisine yapılan harcamalardır. Dolaylı maliyetler ise siyasa tarafından

¹⁰ Cochran vd. buna ABD'deki mortgage politikasını örnek vermektedir. Bu politikanın amacı ev sahipliğini yaygınlaştırmaktır; sonuçta ABD günümüzde evde evin sahiplerinin ikamet etmesi oranına bakıldığında dünyada birincidir. Bu, mortgage politikasının istenen bir sonucudur; istenmeyen sonucu ise bu yüzden orta ve üst-orta sınıfın kent dışındaki banliyölere taşınması ve kent merkezinin alt gelir seviyesine mensup insanların barındığı, suç oranlarının yüksek olduğu bir çöküntü alanı haline gelmesidir (Cochran vd., 1993:6).

etkilenen alanda tahakkuk eden maliyetlerdir – örneğin söz konusu siyasaya ayrılan kaynakların fırsat maliyeti buna örnektir.

Siyasa değerlendirmesi sırasında göz önünde bulundurulması gereken başka bir husus da siyasaları **kısa ve uzun vadeli etkileridir**. Bir siyasanın uzun vadeli etkileri tam olarak görülene kadar uzun yıllar geçebilir; o zamana kadar herhangi bir siyasanın tam anlamıyla değerlendirilmesi mümkün değildir. Örneğin teröre karşı küresel savaş kapsamında Afganistan'a yapılan askeri müdahalenin uzun vadeli etkileri tam olarak görülebilmiş değildir. Diğer taraftan, kısa vadeli hedefleri olan programlar, o programı uygulamak için bürokratik kurumlar oluşturulmasından ve artımcılık yaklaşımından dolayı, kısa vadeli hedeflerine ulaşılsa bile, daha sonra uzun vadeli hale gelebilmektedir.

Son olarak, siyasa değerlendirme süreci “**sembolik**” ve “**maddi**” etkileri içerir. Pek çok siyasanın maddi etkilerine ek olarak sembolik bazı etkileri vardır. Bunlar istenen ya da istenmeyen etkiler olabilir. Türkiye'nin Kıbrıs'a 1974 yılında yaptığı askeri müdahale, soydaşların korunması konusunda Türkiye'nin hassas olduğunu ve Doğu Akdeniz'deki varlığını ispatlaması gibi sembolik etkiler üretmiştir. Buna karşın KKTC maddi olarak Türkiye'ye bir getirir sağlamamış, hatta AB üyelik sürecini tıkayarak olumsuz bir etkiye sahip olmuştur (Cochran vd., 1993:7).

4.6.1 Hükümetin siyasa değerlendirme gereçleri

Sözlü ve yazılı raporlar: Programları yürütmekten sorumlu bürokratlar zaman zaman meclis üyelerine programların başarısı hakkında sözlü ya da yazılı rapor verirler. Bu raporlar genellikle yazılı yıllık raporlar şeklindedir. Ancak bu sözlü ve yazılı raporlar çok sağlıklı bilgi vermezler, çünkü çoğunlukla programın maliyetleri düşük gösterilir ve faydaları abartılır.

Yerinde ziyaretler: Zaman zaman üst düzey bürokratlar, uzman danışmanla ve/veya meclis üyeleri, programları yürütmekten sorumlu kurumlara ziyaretlerde bulunmaya ya da sahada inceleme yapmaya karar verebilirler. Bu ekipler programların nasıl yürütüldüğü, belirli ilkelere uygun hareket edilip edilmediği, yeterli kadronun olup olmadığı, ve bazen de hitap edilen kitlenin hizmetlerden memnun olup olmadığı hakkında veriler toplarlar.

Program ölçümleri: devlet kurumlarının kendi geliştirdikleri veriler genellikle siyasa çıktı ölçümlerini kapsamaktadır: bunlar, çeşitli refah programlarında hizmet alanların sayısı, iş gücü eğitim programlarına kaç kişinin katıldığı, mevcut hasta yatak sayısı, toplanan çöplerin tonajı, ve ilkokullara kaydolun öğrencilerin sayısı gibi verilerdir. Ne var ki bu ölçümler bu sayıların toplum üzerindeki etkisini tam olarak ölçme imkanı vermemektedir; örneğin, yoksulların yaşam koşullarının ne kadar iyileştiğini, işgücü eğitimine katılanların kalıcı işler bulma konusundaki başarılarını, kentlerin ne kadar temiz olduğunu, veya mezunların okuma, yazma gibi becerilerinin düzeyini anlamak için bu veriler yeterli değildir.

Profesyonel standartlarla karşılaştırmalar: bazı kamu hizmeti alanlarında profesyonel kuruluşlar mükemmellik standartları geliştirmişlerdir. Bu standartlar genellikle istenen çıktı seviyesi olarak ifade edilir.¹¹ Devlet kurumlarının ürettiği çıktılar, ideal çıktı düzeyiyle karşılaştırılabilir. Böyle bir egzersiz faydalı olabilmekle beraber, yine de devlet kurumlarının hedeflenen veya hedeflenmeyen gruplar üzerindeki etkilerine değil çıktılara odaklanmaktadır.

Vatandaş şikâyetlerinin değerlendirilmesi: program değerlendirmenin beşinci yöntemi vatandaş şikâyetlerinin analiz edilmesidir. Özellikle katılımcılığın ön planda tutulduğu günümüz kamu yönetimi anlayışına göre vatandaş girdilerinin önemi artmıştır. Vatandaş şikâyetleri ile ilgili veri toplamanın eksikliği, bunların sadece programa yönelik kamuoyunu test etmeleri ve katılımcılarının yaşamları üzerindeki gerçek etkisini ölçememeleridir.

Yukarıdakilerden hareketle siyasa değerlendirmenin tek yönlü değil karmaşık bir konu olduğu söylenebilir. Genellikle hükümetler kamu siyasalarını değerlendirirken sayısal verilere ağırlık verirler; belli bir siyasa için bütçeden yapılan kişi başına harcama ile elde edilen getiri karşılaştırılarak maliyet-fayda analizi yapılır. Ancak siyasa değerlendirme, istatistiksel verilere ek olarak çok çeşitli becerileri, ayrıca derinlemesine bir içebakışı ve üst düzey bilgiyi gerektirmektedir. Bir kuşun kaç defa kanat çırdığı bilmemiz bir şey ifade etmez; sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için kuşun ne kadar uzağa gittiğini bilmek gereklidir (Dye, 1992:355).

¹¹ Örneğin bir öğretmene düşen öğrenci sayısı, her 1000 kişiye düşen yatak sayısı, her bir doktora düşen hasta sayısı, her bir sosyal bakım görevlisinin ilgilendiği vaka sayısı gibi.

SONUÇ

Vatandaşların devletten beledikleri şeylerin listesi çok uzundur. İnsanlar hükümetin doğru kamu politikalarını seçip uygulamak suretiyle yoksulluğu ortadan kaldırdılabileceğini, etnik çatışmaları sona erdirebileceğini, huzuru tesis edebileceğini, suçları önleyebileceğini, sağlıklı kentleşmeyi sağlayabileceğini, enerji temin edebileceğini, havayı ve suyu temizleyebileceğini ve daha pek çok şeyi yapabileceğini düşünürler. Devletin her alanda eşit derecede etkin politikalar üretmesi, siyasaların oluşturulması sürecinde tutarlı ve verimli tekniklerin ve yöntemlerin uygulanmasına bağlıdır. Siyasa analizi, bu tutarlılık ve verimliliği en üst düzeye çıkarmayı hedeflemelidir.

İdeal olarak, yukarıda ele alınan siyasa tasarımı, formülasyonu, uygulaması ve değerlendirmesi aşamalarının incelenmesi, siyasi süreçlerin kamu politikasının içeriğini ne şekilde etkilediğini açıklamalıdır. Buradan hareketle siyasa yapıcılarının, süreçlerde meydana gelen aksaklıkları tespit edip düzeltici ve önleyici faaliyetler geliştirmeleri mümkün olabilir.

Literatürde nispeten yeni bir alan olan kamu politikaları ve politika analizinin ne olduğunun anlaşılması için öncelikle kavramın açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda politika analizinin belirli politikaların avukatlığının yapılması olmadığı bilinmesi önemlidir. Politika analizi kısaca, hükümetlerin neyi neden yaptığının, ve yaptıklarının ne gibi sonuçlarının ortaya konmasıdır. Diğer taraftan politika analizinin sorunlarının bilinmesi de büyük önem arz etmektedir. Pek çok durumda hükümetin gücünün sınırsız olmaması, problem tanımı konusunda uzlaşmaya varılamaması, politika analizinin sonuçlarının önel biçimde yorumlanması, alanın “insan” ögesini içermesi ve insan davranışlarının karmaşıklığı gibi nedenlerden ötürü politika analizinin etkisi beklendiğinden az olabilmektedir.

Politika analizi alanının neden çalışılması gerektiğinin bilinmesi de önemlidir. Bu alan, politika kararlarının sebep ve sonuçlarını öğrenmek ve toplumla ilgili bilgimizi artırmak gibi teorik bir ihtiyacı tatmin etmek için olduğu kadar, problem çözüme süreçlerine katkıda bulunmak veya siyasa tavsiyeleri geliştirmek gibi pratik mülahazalar ile de çalışılabilir.

Politika analizinin belki de en önemli hususu, siyasa yapım sürecine ışık tutma boyutudur. Bu bağlamda gündem oluşturma, siyasa formülasyonu, siyasa tasarımı, siyasa uygulama ve siyasa değerlendirme gibi konular hakkında gerek teorik gerekse pratik bilgi dağarcığının geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Bu çalışma sadece kamu politikası çalışmaları ile ilgili olarak uluslararası literatürde ele alınan konulara değinme çabasıdır. Burada amaç, Türk akademisi için yeni bir alan olan kamu siyasasının derli toplu bir teorik çerçevesini çizmektir. Türk siyaset bilimi ve kamu yönetimi için oldukça yeni sayılabilecek bir alan olan kamu politikası ve analizi hakkında kapsamlı ve detaylı literatür çalışmaları, karşılaştırmalı çalışmalar, ampirik çalışmalar ve örnek olay çalışmalarına ihtiyaç olduğu açıktır. Daha sonraki çalışmalar kamu politikalarının oluşturulması ile ilgili örnek olay incelemelerine odaklanabilir. Bu bağlamda bürokratik yapıların kamu siyasalarının oluşumuna nasıl etki ettikleri, örnek bürokratik kurum çalışmaları temelinde ele alınabilir. Ayrıca, hangi kamu politikası üretimi yöntemlerinin demokrasi ile daha iyi bağdaşabileceğini tespit etmeye dönük çalışmalar da demokrasi teorisine katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- ALEXANDER, E. R. (1982), “Design in the Decision-Making Process”, *Policy Sciences*, 14: 279–292.
- BACHRACH, P. ve BARATZ, M. S. (1979), *Power and Poverty*, New York: Oxford University Press.
- BARDACH, E. (1977), *The Implementation Game. What Happens After a Bill Becomes a Law*, Cambridge: MIT Pres.
- BIRKLAND, Thomas A. (2007), “Agenda Setting in Public Policy”, Frank Fisher, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney (Ed.), *Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods*, Boca Raton, Londra ve New York: CRC Press, s.63-78.
- COCHRAN, C. E., MAYER, L. C., CARR, T. R. ve CAYER, N. J. (1993), *American Public Policy: An Introduction*, New York: St. Martin’s Press.

- DE LEON, P. (2001), **A Democratic Approach to Policy Implementation**. Paper prepared for presentation at the Annual Meeting of the American Political Science Association, August 31, San Francisco.
- DERTHICK, M. (1972), **New Towns in Town. Why a Federal Program Failed**. Washington, DC: Urban Institute.
- DUNN W. N. (1981), **Public Policy Analysis**, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N J.
- DYE, T. (2002), **Understanding Public Policy**, Upper Saddle River: Prentice Hall.
- ELMORE, R. F. (1985), Forward and Backward Mapping. In K. HANF and TOONEN, T.A.J. (eds), **Policy Implementation in Federal and Unitary Systems**, 33–70. Dordrecht: Martinus Nijhoff.
- FISCHER, F. (1990), **Technocracy and the Politics of Expertise**, Newbury Park, CA: Sage.
- FISCHER, F. (2000), **Citizens, Experts, and the Environment: The Politics of Local Knowledge**, Durham ve Londra, Duke University Press.
- GOGGIN, M.L., BOWMAN, A.O.M., LESTER, J.P., O'TOOLE, L.J. Jr. (1990), **Implementation Theory and Practice. Toward a Third Generation**, New York: Harper Collins.
- HARGROVE, E.C. (1975), **The Missing Link. The Study of the Implementation of Social Policy**. Washington, DC: Urban Institute.
- HEINELT, H. (2007), "Do Policies Determine Politics?", Frank Fisher, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney (Ed.), **Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods**, Londra ve New York: CRC Press, Boca Raton, 109-119.
- HILL, M. ve HUPE, P. (2002), **Implementing Public Policy. Governance in Theory and in Practice**, Londra: Sage.
- HJERN, B. (1982), "*Implementation Research. The Link Gone Missing*" **Journal of Public Policy**, 2: 301–308.
- HJERN, B. ve PORTER, D.O. (1981), "*Implementation Structures. A New Unit of Administrative Analysis*", **Organization Studies**, 2: 211–227.
- KINGDON, J. W. (1995), **Agendas, Alternatives, and Public Policies**, New York: HarperCollins College Publishers.
- LINDER, S. H. ve PETERS, B. G. (1985), "*From Social Theory to Policy Design*", **Journal of Public Policy**, 4: 237-259.
- LOWI, T. J. (1972), "Four Systems of Policy, Politics and Choice", *Public Administration Review*, 32, 298–310.
- LOWI, T. J. ve GINSBURG, B. (1996), **American Government: Freedom and Power**, New York: W.W. Norton & Company.
- MAJONE, G., ve WILDAVSKY, A. (1978), Implementation as Evolution. In H. Freeman (ed). **Policy Studies Review Annual**, 103–117. Beverly Hills: Sage.
- MAZMANIAN, D. ve SABATIER, P. (1983), **Implementation and Public Policy**. Scott: Glenview.
- PALUMBO, D.J. ve CALİSTA, D.J. (1990), Opening up the Black Box. Implementation and the Policy Process. In D.J. Palumbo and D.J. Calista (eds), **Implementation and the Policy Process. Opening up the Black Box**, 3–18. New York: Greenwood Press.
- PARSONS, W. (1995), **Public Policy. An Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis**. Londra: Edward Elgar.

- PRESSMAN, J. ve WILDAVSKY, A. (1973), *Implementation: How great expectations in Washington are dashed in Oakland; or why it's amazing that federal programs work at all. This being a saga of the Economic Development Administration as told by two sympathetic observers who seek to build morals on a foundation of ruined hopes.* Berkeley: University of California Press.
- PÜLZL, H. ve TREIB, O. (2007), "Implementing Public Policy", Frank Fisher, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney (eds.), **Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods**, Boca Raton, Londra ve New York: CRC Press, 89-107.
- RIPLEY, R.B. ve FRANKLİN, G.A. (1982), **Bureaucracy and Policy Implementation.** Homewood: Dorsey Press.
- SABATİER, P.A. (1986), "Top-down and Bottom-up Approaches to Implementation Research. A Critical Analysis and Suggested Synthesis", **Journal of Public Policy**, 6: 21-48.
- SCHARPF, F.W. (1978), *Interorganizational Policy Studies. Issues, Concepts and Perspectives.* In K. I. Hanf and F.W. Scharpf (eds.), **Interorganizational Policy Making. Limits to Coordination and Central Control**, Londra: Sage, 345-370.
- SCHATTSCHEIDER, E. E. (1960), **The Semisovereign People**, New York: Holt, Rinehart & Winston.
- SCHOFIELD, J. ve SAUSMAN, C. (2004), "Symposium on Implementing Public Policy: Learning from Theory and Practice Introduction", **Public Administration**, 82: 235-248.
- SIDNEY, M. S. (2007), "Policy Formulation: Design and Tools", Frank Fisher, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney (Ed.), **Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods**, Boca Raton, Londra ve New York: CRC Press, 79-87.
- WAGNER, P. (2007), "Public Policy, Social Science, and the State: An Historical Perspective", Frank Fisher, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney (Ed.), **Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods**, Boca Raton, Londra ve New York: CRC Press, 29-42.
- WINDHOFF-HÉRITIER, A. (1980), **Politikimplementation. Ziel und Wirklichkeit politischer Entscheidungen**, Königstein/ Ts.: Anton Hain.
- WOLLMANN, H. (2007), "Policy Evaluation and Evaluation Research", Frank Fisher, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney (Ed.), **Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods**, Boca Raton, Londra ve New York: CRC Press, 393-404.